

Logos

Kosmos & Metafysica · Verdieping → Gevorderd

Het rationele en ordenende beginsel van de kosmos

We kunnen een gebeurtenis meemaken zonder haar te begrijpen.

We zien wat er gebeurt, maar kennen niet alle oorzaken. We ervaren verandering, terwijl de samenhang ons ontgaat.

Toch proberen we die samenhang te onderzoeken. We vergelijken, stellen vragen en zoeken verklaringen.

Daarbij vertrouwen we erop dat ons denken iets van de werkelijkheid kan begrijpen.

Voor de Stoïcijnen bestaat er een diepe verbinding tussen de rede waarmee wij onderzoeken en de ordening die wij in de natuur proberen te herkennen.

Bij die verbinding hoort het begrip *logos*.

Wat bedoelen zij daarmee?

En wat verandert er wanneer we redelijkheid niet alleen als een menselijk vermogen beschouwen, maar ook als een beginsel van de kosmos?

Eén woord met verschillende betekenissen

Het Griekse woord *logos* kent verschillende betekenissen. Afhankelijk van de context kan het onder meer verwijzen naar een woord, een uiteenzetting, een redenering, een verklaring of rede.

Daarom kunnen we het niet overal door één Nederlands woord vervangen.

In een gesprek kan *logos* betrekking hebben op wat iemand zegt of hoe hij redeneert. Binnen de stoïcijnse natuurfilosofie krijgt het een ruimere betekenis: het redelijke, werkzame beginsel dat de kosmos ordent.

Om een passage goed te begrijpen, moeten we daarom steeds vragen hoe het woord daar wordt gebruikt.

Dit artikel richt zich vooral op die kosmische betekenis en de verbinding met menselijke redelijkheid.

De ordening van de natuur

Voor de klassieke Stoïcijnen vormt de kosmos een samenhangend geheel.

Logos verwijst naar de redelijke werkzaamheid waardoor dat geheel wordt geordend.

Diogenes Laërtius beschrijft hun onderscheid tussen een passief beginsel, materie zonder bepaalde kwalificatie, en een actief beginsel: de rede die in de materie aanwezig is en die zij ook God noemen.

De ordenende werkzaamheid bevindt zich dus binnen de natuur zelf. [Diogenes Laërtius, VII.134–135](#)

Daarmee doen de Stoïcijnen een sterke metafysische uitspraak.

Zij beweren meer dan dat mensen patronen kunnen herkennen. De natuur heeft volgens hen zelf een redelijke structuur.

Of die overtuiging houdbaar is, vraagt afzonderlijk onderzoek. Eerst moeten we begrijpen welke plaats zij binnen hun filosofie inneemt.

Logos en het goddelijke

Wanneer de Stoïcijnen over God spreken, gebruiken zij ook traditionele godennamen, waaronder Zeus.

Die religieuze taal krijgt binnen hun filosofie een bijzondere uitleg.

Diogenes Laërtius rapporteert dat zij het goddelijke verschillende namen geven naar de manieren waarop het werkzaam is. Het goddelijke doordringt de wereld. [Diogenes Laërtius, VII.147](#)

Logos, God en natuur zijn daarmee nauw verbonden begrippen. Toch is het verstandig ze niet in iedere zin zonder toelichting te verwisselen. Elk woord kan een ander aspect benadrukken: redelijkheid, goddelijke werkzaamheid of de ontwikkeling van het natuurlijke geheel.

Dit wereldbeeld verschilt van de voorstelling van een schepper die volledig buiten zijn schepping blijft.

Het verschilt ook van een natuurbeeld waarin redelijkheid uitsluitend ontstaat wanneer mensen over de wereld nadenken.

Cleanthes en de gemeenschappelijke logos

Een belangrijke tekst is de *Hymne aan Zeus* van Cleanthes.

Daarin worden lofprijzing en filosofie met elkaar verbonden. Cleanthes bezingt een gemeenschappelijke logos die alles doordringt en verbindt die met de ordening van het geheel.

Tegelijk vraagt hij om bevrijding van menselijke onwetendheid en om het inzicht dat nodig is om juist te leven.

De hymne laat zo een beweging zien van kosmische ordening naar menselijke vorming.

De mens leeft binnen het geheel, maar kan de betekenis daarvan onvoldoende begrijpen. Filosofische ontwikkeling vraagt daarom om beter inzicht en een andere verhouding tot wat hij nastreeft. [Cleanthes, Hymne aan Zeus](#)

Het gedicht is geen volledige systematische uiteenzetting. Wel maakt het zichtbaar hoe nauw natuuronderzoek, religieuze taal en ethische oefening in de vroege Stoa verbonden konden zijn.

Onze rede is niet de volledige logos

Wanneer menselijke redelijkheid met de kosmische rede verbonden wordt, ontstaat gemakkelijk een misverstand.

Wat ik zelf redelijk vind, zou dan vanzelf in overeenstemming zijn met de orde van het geheel.

Maar mijn oordeel is beperkt.

Ik beschik over onvolledige informatie. Ik kan mijn eigen belang verwarren met een algemene maatstaf. Een redenering kan overtuigend klinken terwijl de uitgangspunten onvoldoende zijn onderzocht.

De verwijzing naar logos geeft mij daarom geen vrijbrief om mijn overtuiging tot universele waarheid te verklaren.

Voor een moderne toepassing vraagt zij juist om bescheidenheid.

Als ik een redelijke orde probeer te begrijpen, moet ik bereid zijn mijn uitleg te toetsen.

Welke gronden heb ik?

Welke informatie ontbreekt?

Kan iemand anders iets zien wat ik mis?

Zo krijgt redelijkheid ook de betekenis van corrigeerbaarheid.

Redelijk handelen is meer dan slim handelen

We kunnen ons verstand gebruiken om een doel doeltreffend te bereiken.

Maar doeltreffendheid vertelt nog niet of dat doel rechtvaardig is.

Iemand kan zorgvuldig plannen hoe hij een ander misleidt. De berekening kan slagen, terwijl de handeling moreel verkeerd blijft.

Daarom moeten we bij stoïcijnse redelijkheid ook naar de ethische samenhang kijken.

Marcus Aurelius verbindt de rede die mensen delen met een gemeenschappelijke wet en een bredere menselijke gemeenschap. [Marcus Aurelius, Meditaties, IV.4](#)

Redelijkheid krijgt daarmee een sociale betekenis.

Wat ik kan doen, moet ook worden onderzocht vanuit mijn verhouding tot anderen.

Wie wordt geraakt door mijn besluit?

Welke verantwoordelijkheid draag ik?

Kan ik mijn keuze rechtvaardigen met meer dan mijn eigen voordeel?

De vraag naar logos leidt zo verder dan het vermogen om problemen op te lossen. Zij raakt aan de maatstaf waarmee we onze oplossingen beoordelen.

Logos en emoties

Ook hier is een onderscheid nodig.

Redelijkheid betekent niet dat een mens niets meer voelt. We kunnen een emotie opmerken en tegelijk onderzoeken welk oordeel ermee verbonden is.

Stel dat een collega kritiek geeft.

Je voelt spanning en wilt jezelf verdedigen. Vervolgens kan de gedachte verschijnen dat je gezag wordt aangetast of dat de ander je bewust wil vernederen.

Die uitleg verdient onderzoek.

Wat is er precies gezegd?

Is de kritiek terecht?

Welke bedoeling schrijf ik de ander toe?

Wat zou een zorgvuldige reactie zijn?

Deze vragen vormen een hedendaagse toepassing van filosofisch zelfonderzoek. Ze zijn geen bewijs dat je daarmee de kosmische logos volledig doorgrondt.

Wel oefenen ze het menselijke vermogen om indrukken te beoordelen en handelen af te wegen.

Is iedere gebeurtenis redelijk?

De gedachte van een redelijke kosmos roept moeilijke vragen op.

Hoe passen ziekte, natuurrampen en menselijk geweld daarin?

En wat betekent 'redelijk' wanneer een gebeurtenis voor een mens verwoestend is?

De uitspraak dat iets oorzaken heeft, is onvoldoende om aan te tonen dat het goed of voorzienig is.

Hier moeten we verschillende beweringen uit elkaar houden:

Een gebeurtenis heeft oorzaken.

Een gebeurtenis maakt deel uit van een samenhang.

Die samenhang bezit een redelijke of voorzienige ordening.

De stap van de eerste twee beweringen naar de derde vraagt verdere argumenten. De klassieke Stoïcijnen verbonden deze gedachten, maar een moderne lezer hoeft ze niet zonder onderzoek samen te aanvaarden.

Ook mogen we uit kosmische ordening niet eenvoudig afleiden dat een getroffen persoon zijn lijden verdiende of dat wij het nut ervan kennen.

Een wereldbeeld moet zorgvuldig worden besproken, juist wanneer het wordt verbonden met de ervaring van anderen.

Leven volgens de logos

Wat kan het dan betekenen om ons leven op redelijkheid te richten?

Een praktisch begin is het onderzoeken van onze verhouding tot de werkelijkheid.

Welke omstandigheden kan ik vaststellen?

Welke verwachtingen voeg ik toe?

Wat vraagt mijn taak?

Waar is aanpassing nodig?

Marcus Aurelius schrijft dat hij bereid moet zijn zijn mening te veranderen wanneer iemand hem overtuigt vanuit rechtvaardigheid of gemeenschappelijk belang. [Marcus Aurelius, Meditaties, IV.12](#)

Dat geeft redelijkheid een concrete vorm.

We proberen zorgvuldig te handelen en blijven bereid ons oordeel te herzien. Standvastigheid krijgt betekenis door de kwaliteit van de gronden waaraan we vasthouden.

Soms vraagt dat om doorzetten. Soms om een fout erkennen of een andere aanpak kiezen.

Een antiek begrip zorgvuldig gebruiken

Logos wordt tegenwoordig soms vertaald als universele energie, natuurwet of bewustzijn.

Zulke woorden kunnen een vergelijking mogelijk maken, maar brengen ook risico op verwarring mee.

Een moderne natuurwet beschrijft geen goddelijke redelijkheid alleen omdat zij regelmatigheden weergeeft. 'Energie' heeft binnen de natuurkunde een technische betekenis die niet vanzelf overeenkomt met logos.

Ook onze ervaring dat iets betekenisvol samenvalt, bewijst niet dat we het plan van de kosmos hebben ontdekt.

Een zorgvuldige benadering onderscheidt daarom:

Wat de Stoïcijnen leerden.

Wat we filosofisch overtuigend vinden.

Welke praktische betekenis we eraan geven.

Die helderheid laat ruimte voor zowel belangstelling als kritiek.

Een filosofische oefening

Kies een situatie waarin je sterk overtuigd was van je eigen gelijk.

1. Beschrijf wat er gebeurde

Beperk je eerst tot wat je kon waarnemen.

Wat werd gezegd?

Welke handelingen vonden plaats?

2. Benoem je uitleg

Welke betekenis gaf je aan de gebeurtenis?

Welke bedoeling schreef je anderen toe?

3. Onderzoek je gronden

Waarop berustte je overtuiging?

Welke informatie had je?

Wat wist je niet?

4. Betrek de ander

Welke belangen en verantwoordelijkheden waren aanwezig?

Wat zou een ander perspectief zichtbaar kunnen maken?

5. Bepaal een redelijke volgende stap

Moet je verduidelijking vragen, je standpunt toelichten, iets herstellen of je oordeel aanpassen?

Deze oefening helpt je eigen redelijkheid te onderzoeken. Zij geeft geen rechtstreekse toegang tot een alomvattend kosmisch inzicht.

Een dagelijkse oefening

Stel jezelf bij een belangrijke keuze drie vragen:

Welke gronden heb ik voor mijn oordeel?

Doe ik voldoende recht aan de betrokkenen?

Wat zou mij reden geven mijn mening te herzien?

Zo wordt redelijkheid een dagelijkse praktijk van aandacht, verantwoording en bijsturing.

In het kort

Logos verwijst binnen de stoïcijnse natuurfilosofie naar het redelijke en ordenende beginsel van de kosmos.

Het begrip is nauw verbonden met hun opvattingen over God en natuur. Ook menselijke redelijkheid wordt binnen dat geheel begrepen.

Voor de levenskunst krijgt dit betekenis in het onderzoeken van oordelen, het afwegen van handelingen en de verantwoordelijkheid tegenover anderen.

Daarbij blijft ons inzicht beperkt. Een beroep op de logos vervangt geen argument en maakt onze persoonlijke overtuiging niet onfeilbaar.

Een vraag om te bewaren is:

Onderzoek ik wat redelijk is, of gebruik ik mijn redenering vooral om te verdedigen wat ik al wil geloven?

Primaire bronnen

Diogenes Laërtius — *Leven en leer van beroemde filosofen*, VII.134–135 en VII.147

Over het actieve beginsel als rede in de materie en over namen en werkzaamheid van het goddelijke. Diogenes is een latere getuige van oudere stoïcijnse leerstellingen. [Lees de betreffende afdeling van boek VII.](#)

Cleanthes — *Hymne aan Zeus*

Over de gemeenschappelijke logos, kosmische ordening en het menselijke verlangen naar inzicht. [Lees de hymne in vertaling.](#)

Marcus Aurelius — *Meditaties*, IV.4 en IV.12

Over gedeelde rede en menselijke gemeenschap, en over het herzien van een oordeel op grond van rechtvaardigheid en gemeenschappelijk belang. [Lees boek IV.](#)

De voorbeelden en oefeningen zijn moderne toepassingen. Logos wordt hier niet gelijkgesteld aan een begrip uit de hedendaagse natuurkunde.

Verder lezen binnen De Weg van de Stoa

De metafysica van de Stoa

Over fundamentele vragen naar de werkelijkheid.

De stoïcijnse kosmos

Over de wereld als levend en samenhangend geheel.

God, Logos en natuur

Over de verhouding tussen het goddelijke en de natuurlijke orde.

Pneuma — Levensadem

Over het actieve en structurerende beginsel.

Voorzienigheid

Over de stoïcijnse opvatting van een redelijk geordende kosmos.

De drie disciplines van Epictetus

Over verlangen, handelen en het onderzoeken van onze oordelen.